

Ана СТЈЕЉА

(Београд)

atavi@beotel.rs

ЈЕЛЕНА Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ – ТРАГОМ ПРВЕ ПРИЗНАТЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНИЦЕ

Кључне речи: Јелена Ј. Димитријевић, биографија, традиционално, модерно, путопис, феминизам

Апстракт: Јелена Ј. Димитријевић, заборављена српска књижевница с краја 19. и почетка 20. века, својим прегалништвом на пољу књижевности и културе, дала је значајан допринос у борби за еманципацију жена. У раду су дати биографски подаци који сведоче о изузетности жене која је, у време свеопште доминације мушкараца, стварала књижевна дела у неколико књижевних жанрова, попут поезије, прозе и путописа, затим обишла цео свет, од Европе, преко Азије и Америке. Јелена Ј. Димитријевић је, иако још није у канону, од свих српских књижевница, осим Исидоре Секулић и Десанке Максимовић, свакако највише обрађивана, те постаје нека врста култне списатељице. Интенција овог рада је да скрене пажњу на књижевни и друштвени ангажман Јелене Ј. Димитријевић, пре свега на пољу борбе за еманципацију жена, али и на изграђивању моста између Истока и Запада, односно споју традиционално-оријенталног и модерно-европског културног наслеђа.

О животу Јелене Ј. Димитријевић најдетаљније говори есеј објављен у *Листу за забаву, поуку и књижевност Босанска вила*, чији је власник и уредник био Никола Т. Кашиковић – Сарајлија. Претпоставља се да је аутор овог анонима под насловом *Јелена Јов. Димитријевића*, професор и књижевник Милорад Миле Павловић, звани Миле Крпа (1865–1957), који се те године налазио на списку сарадника *Босанске виле*. (Перић 2006: 157) У овом врло поетичном есеју наводи се следеће: „Јелена се родила у времену када је српска поезија достигла свој највиши врхунац, онда када је Јакшић најлепше пјевао, када је Змај најдирљивије у лиру ударао, када је и Каћански најлепшим гласом кроз пјесму зборио, 62. године, а то значи у доба најлепшег цветања српске поезије. У престоном граду пошљедњега цара српскога, у Крушевцу двадесетог марта, осмјехнуо се први пут зрак сунчани на живот Јеленин. Оцу њеном било је име Никола, а матери Стаменка, од рода кнеза Милојка из Алексинца“. (Аноним 1899: 58) Поред овог аутентичног чланка који је написао Јеленин савременик, постоји и неколико биографских извора који су објављени много деценија касније. Међутим, зависно од извора, ти се подаци прилично

разликују. Сасвим је извесно да је Јелена Ј. Димитријевић рођена у Крушевцу 1862. године. Постоји недоумица везана за порекло њеног оца. Наиме, у неким изворима, као што је *Лексикон писаца Југославије*, који иначе даје једну од њених најпотпунијих библиографских јединица, стоји да се Јеленин отац звао Никола Петровић. С друге стране, у тексту Ђорђа Перића наводи се да се њен отац звао Никола Миљковић. (Перић 2006: 157) У истом тексту као податак наводи се да јој се старији полубрат звао Никола Петровић, који се, иначе, након смрти њеног оца старао о њој и представљао очинску фигуру. Из тога разлога је можда долазило до забуне, те су уз њено име додавали презиме Петровић. Мада, примера ради, у још једном чланку Ђорђа Перића, под називом *Библиографија збирки српских песникања (1814–1944)*, стоји Јелена Петровић- Димитријевић, што упућује на то да је њено девојачко презиме Петровић. У чланку љубљанског часописа *Женски свет*, који је 1933. године објавила Марја Боршникова, у наслову стоји Јелена Миљковић-Димитријевић. Ауторка наводи да јој је податке својеручно написала г-ђа Димитријевић, те се овај податак може узети с највећом поузданошћу. Оно што је сасвим извесно је да се Јелена никад није представљала нити потписивала презименом Петровић, те стога ова недоумица и није од неког нарочитог значаја. Такође је извесно да је њен отац био трговац и да је врло рано умро. Јелена је била десето дете своје мајке Стаменке Кнез-Милојковић која је иза себе већ имала један брак. Јелена, коју је мајка родила у својој 46. години, била је њено најмлађе дете. Чињеница да је Јеленина мајка била из виђене и богате породице знатно је утицала на околности под којима је Јелена одрасла. Породица Кнез-Милојковић била је најбогатија у Алексинцу и том делу Поморавља. Начином живота је подсећала на руско земљопоседничко племство. Поседовала је велико породично имање, а у кући се живело правим властелинским животом. (Јовановић 2006: 89) Захваљујући оваквом пореклу, Јелена се учила манирима и посвећивала књизи, што је представљало само једну етапу на њеном путу испуњеном књижевном речју, широким видицима и светским познанствима.

У родном Крушевцу је живела до своје девете године када је, након смрти оца 1872. године, прешла код свог најстаријег полубрата Николе Петровића који је живео у Алексинцу. Ту је завршила четири разреда школе као одлична ученица, али ју је повреда ока у једанаестој години омела у намери да своје образовање настави на Вишој женској школи у Београду. Иако су јој лекари саветовали да нарочито избегава читање и писање како услед напрезања ока не би сасвим изгубила вид, она се одмах након опоравка посветила књигама, не обазирјући се на савете лекара. Јелена је у Алексинцу често боравила и у кући свог ујака Милисаву Кнез-Милојковића. Посебно се зближила са његовим сином Добросавом који је био један од наших најбољих студената фармације у Бечу, касније докторанд који је свој

докторат одбранио 1893. године на Филозофском факултету у Бечу. (Исто) Управо уз његову помоћ имала је прилику да стекне шире образовање. Они су, у детињству, врло често боравили у породичној библиотеци. Ту су им угледни професори Учитељске школе, која се налазила у непосредном суседству, држали часове страних језика. Јелена је често користила ту библиотеку, из већ тада приметне, страсти за књигама и читањем, али и као разлог повлачења у себе. Занимљив је податак да је њен брат, видевши колико се посвећивала читању, једном приликом својим двама сестрама поклатио „свилене махрине а Јелени *Пјесме Буре Јакшића*“ . (Аноним 1899: 59) Чињеница да је заволела књигу, а нарочито поезију, има своје корене у њеној најранијој младости. Са непуних тринаест година Јелена је напамет знала велики број народних песама које је слушала од своје мајке. „Мати је њена била жива збирка народних умотворина. А мати је из своје душе претакла у дјетињу душу тај чисти извор поезије...“ . (Исто) Из овога, може се закључити да је њена мајка била та која је у њој пробудила песнички таленат. Међутим, тај таленат био је дубоко потиснут, јер је Јелена васпитавана у духу традиционалне породице, са старинским погледима на свет. У средини у којој је живела није смела да покаже своју склоност ка перу из страха да би је паланачка средина одбацила, те је њен песнички дар чекао повољнији тренутак. Тај тренутак догодио се 15. фебруара 1881. године, када се, са деветнаест година, удала за артиљеријског капетана Јована М. Димитријевића. Јован Димитријевић је кратко службовао у Алексинцу, али се, након венчања, заједно са Јеленом преселио у породичну кућу у Ниш. Његова породица је такође била угледна. Јованов отац, угледни трговац Светозар Димитријевић, често је због посла путовао у Беч. За време једне од тих посета у Бечу се, у некој антикварници, срео са чувеним мађарским путописцем, етнологом и илустратором Феликсом Каницом. Јелена је тад први пут чула за овог занимљивог истраживача са којим ће се касније и упознати. Њен свекар је одмах уочио њену склоност ка књизи и са својих путовања јој, уместо неких типично женских поклона, доносио разне књиге. Прва књига била је немачки речник а потом и књига *Serbien Byzantinische Monumente (Српски византијски споменици*, Беч, 1862). (Косанић 2007: 36) Боравак у Нишу оставио је неизбрисив траг у њеном сећању и био од пресудног значаја за њено књижевно опредељење. Живот у Нишу јој је омогућио да боље упозна начин живота турских жена и тиме јој приближио оријентални свет. Интересовање за живот жена у нишким харемима претворило се у опчињеност Истоком која ће Јелену пратити кроз читав живот. У том периоду је учила и стране језике, енглески, немачки, француски, грчки а код нишког муфтије учила је и турски језик. Своју прву песму је написала 1874. године (Младеновић 1972: 630), а своју прву збирку поезије под називом *Песме Јелене Јов. Димитријевића* објавила

је у Нишу 1894. године. Књижевни критичари тог времена су били затечени пред њеном поезијом јер је у њеним песмама било исувише еротике и не-женске страсти. (Пековић 1986: 1458)

Објавила је и једну поему под насловом *Une vision* (1936), која је написана на француском језику а посвећена њеној пријатељици, индо-иранској племкињи Леди Дораб Тата. Поред Јелене Ј. Димитријевић, на француском је писала и српска песникиња Драга Илић (Перић, 2000: 158), што је за то доба представљало реткост. О изузетности њених песама писаних на француском језику говори и податак да су те песме биле веома цењене у француским салонима. (Боршникова 1933: 133)

Јелена Ј. Димитријевић је била плодан писац. Сарађивала је са бројним књижевним часописима, листовима, календарима и алманасима: *Отаџбина, Дело, Цариградски гласник, Босанска вила, Јавор, Слобода, Видело, Ред, Звезда, Српски преглед, Бранково коло, Зора, Искра, Градина, Српски књижевни гласник, Венац, Жена, Мисао, Вардар, Српкиња, Вечерње новости, Политика*. (Младеновић 1972: 630)

Инспирисана Нишом и нишким животом, 1897. године објавила је књигу *Писма из Ниша о харемима*, што уједно представља прву прозну књигу на српском језику чији је аутор била жена. (Лукач 2002: 5) У Београд се преселила 1899. године и настанила у кући која се налази у улици, тада Позоришној, а сада Француској бр. 29. Већ 1901. године објавила је приповетку *Ђул-Марикина приказња*. У истом, оријенталном духу, као и претходне две, 1907. године објавила је и књигу *Фати-Султан, Сафи-Ханум, Мерјем-Ханум*. Пошто се већ профилисала као озбиљан писац, Српска књижевна задруга је, на предлог књижевног критичара Павла Поповића, 1912. године у свом редовном колу објавила њен роман *Нове*. Роман *Нове* је суморна књига у којој је једини излаз за јунакиње смрт, једина алтернатива „чаробном сну Истока“ недоступна стварност Запада – заправо, смртоносни сан о Европи. (Дојчиновић-Нешић 2007: 282) Значајно је напоменути да роман *Нове* ове године прославља свој јубилеј, сто година од свог првог издања, а да ће, захваљујући издавачкој кући Службени гласник, ново издање овог романа ускоро угледати светлост дана. Јелена Ј. Димитријевић је у прози показала приличан таленат, нарочито када су у питању дијалози, али и када је у питању верно приказивање начина живота који се разликовао од њеног. (Hawkesworth 1999: 63)

Поред књижевног, Јелена Ј. Димитријевић била је предана друштвеном и хуманитарном раду. Тај сегмент њене личности од изузетног је значаја и за разумевање њених књижевних стремљења. Била је веома активна на пољу борбе за права жена и њихову еманципацију. Истакла се као најмлађа чланица *Подружине Женског друштва* у Нишу, била је болничарка за време Балканског рата, Управна чланица *Кола српских сестара*, члан књижевног одбора београдског листа *Домаћица* и један од по-

кретача календара *Вардар*. Такође, била је члан *Друштва српских књижевника*. Занимљив је податак да је 1911. године његов председник био Борисав Станковић а да је Јелена Ј. Димитријевић била изабрана за благајника. (Богавац 2007: 150) Са *Друштвом српских књижевника* често је путовала на конгресе и то у друштву наших еминентних књижевника и књижевних критичара.

Јелена Ј. Димитријевић је велики део свог живота посветила путовањима. Једна је од ретких која је тада обишла готово цео свет. Путујући Европом, Африком, Азијом и Америком имала је прилику да се упозна са тамошњим начином живота и та је искуства детаљно и верно пренела у своје путописе. Такође, имала је и изузетну част да на тим путовањима упозна, у светским оквирима, важне и истакнуте људе. Стекла је и бројне пријатеље, нарочито у Енглеској, Грчкој, Турској, Америци и Египту. Упознала је Худу Шарави, једну од најзначајнијих интелектуалки и феминисткиња Египта. Управо је феминизам карактеристична црта која путопис о Египту Јелене Ј. Димитријевић разликује од текстова о Египту других аутора. Везано за овај путопис, значајан је и њен покушај да се успостави контакт са страном културом, лишен предрасуда и стереотипа. (Кох 2007: 268–269) Јелена Ј. Димитријевић је путовала и у Индију. Била је гост у кући великог индијског песника Рабиндраната Тагора. Белешке са ових изузетно занимљивих путовања претворила је у књиге, те је тако 1918. године изашла књига *Писма из Солуна*, 1928. године *Писма из Индије*, 1929. године *Писма из Мисира*, 1934. године *Нови свет или у Америци годину дана*, а 1940. године јој је Државна штампарија у Београду објавила књигу *Седам мора и три океана. Путем око света*. Судићи по досадашњим радовима о њеном делу, могло би се рећи да њени путописи нису знатније књижевне вредности. Међутим, самим чињеницама респектабилног итинерара, као и њиховим обимом, пре би се могло рећи да нису ваљано ишчитани. Путописи Јелене Ј. Димитријевић као да данас добијају на значају јер су њене маршруте данас импресивне и за захтевније туристе, у знатно технолошки савршенијим условима. (Гароња Радованац 2010: 60) Исидора Секулић је, у својој критици Јелениног путописа по Америци, своју савременицу окарактерисала као „путника по судбини и нагону“, али и „путописца по нагону“ који има „обдареност за посматрање и обраду материјала светског, људског материјала свих вера, обичаја и цивилизација“. (Секулић 2002: 183)

О Јелени Ј. Димитријевић су за њеног живота мање-више похвално говорили њени савременици и књижевни критичари. Због њеног изузетно надахнутог приповедања о оријенту упоређивали су је са азербејџанским песником Мирзом Шафијем грчком песникињом Сапфо, и српским песником Јованом Илићем (Пековић 1986: 3), а због начина на који је осликавала живот Туркиња и са хрватском приповедачицом Јагодом Трухелком, која је кроз своја дела приказивала муслиманску Босну. (Прохаска 1921:

169) Иако је три деценије након њене смрти, њено име и дело било заборављено, савремена књижевна јавност ју је донекле рехабилитовала, али не у мери у којој ова књижевница то заслужује. Њено име се данас спомиње и у страној литератури и то у контексту њеног напредног, готово визионарског промишљања о будућности, положају жена, и односу Истока и Запада. Данас, дела Јелене Ј. Димитријевић живе свој живот у оквиру библиотека и понекој антикварници. Већина њих је остала на свом првом издању, осим два дела која су доживела своја реиздања. Захваљујући Јелениној дарежљивости, све њене књиге су сачуване, пре свега у Народној библиотеци Србије, али и у другим српским библиотекама. Такође, у Народној библиотеци Србије се налази и њена, не тако мала, рукописна заоставштина коју чине поетска и прозна дела која још увек чекају на своје прво издање. Дела Јелене Ј. Димитријевић превођена су и на стране језике. То су књиге преведене на чешки језик: *Safi-hanuma* (Československá republika, Praha, 147, 1920, прев. F. Sedláček), *Zambak-Hanum*, (Národní osvobození, Praha, I 154, 1924, прев. F. Sedláček), на немачки језик: *Fati Sultan*, Leipzig 1923, прев. М. Миладиновић, и на руски језик: *Новые женщины* (Нове, Москва, 1928, прев. Б. И. Ярхо). (Младеновић 1972: 630)

За Јелену Ј. Димитријевић везане су и мање мистерије које се могу тумачити као резултат чињенице да је од самог почетка била врло оригинална појава и самосвесна жена која је искакала из друштвених оквира који су тада важали. Тако су, рецимо, њене прве песме изазвале пажњу и знатижељу књижевне јавности која се питала ко се крије иза потписа *Јелена*. Нагађало се да је она Туркиња, побегла из једног харема, или да потиче са Истока. „... могло се мислити да је Јелена чељаде са Далекога истока, јер је њена поезија тако живи и вјерни отсјев источњачке бујности, и страсности, тако рјечити отисак источњачкога живота и филозофије, да је оно, што она пјева, могло доводити у сумњу право поријекло њено“. (Аноним 1899: 58) Занимљиво је да се у почетку потписивала са *Јелена* а некада са *Јелена Милојковић*. То презиме је узела од кнез Милојка, свог деде по мајци, чији су се потомци презивали Кнез Милојковићи. Овај податак је значајан, јер је, захваљујући Јелениној даљој рођаци Станислави Кнез Милојковић, презиме Кнез-Милојковић наставило и даље да живи. Она је иначе врло цењена сликарка и илустраторка која данас живи у словеначком граду Сежана.

Постоји претпоставка да је Јелена послужила као инспирација Стевану Сремцу, с којим је имала прилике да се сусретне док је живела у Нишу, за један лик који се помиње у роману Зона Замфирова. Наиме, постоји запис о разговору који су водили Стеван Сремац и књижевник Милорад Миле Павловић. Расправљајући о томе ко је заправо Јелена, Милорад Миле Павловић ју је овако описао: „Неколико пута виђао сам по нишком парку или крај Нишаве шета достојанствено једна дама са црним цвикером на

носу. Та прилика једном изазва пажњу моју и нијесам се мало зачудио кад ми пријатељ и колега по занату и раду, Стеван Сремац, одговори: *То је Јелена!*“ (Исто) И заиста, Јеленина фотографија начињена у младости одговара оваквом опису. Сремац је можда на њу и помишљао када је градио свој лик *мадмазел Д’ангулем*, те је у Зони Замфировој овако записао: „Снева Ташана, кô њена Зона учена, није више онако умиљата, али је учена; врло учена, све на свету зна, носи чак и наочаре. Чуди се Ташана откуд све то зна, и где је научила Зона све то?! Говори француски, немачки, грчки зна. Иде по господским кућама, курдисује клавире, свира из неке велике књиге и печали паре, и учи господску децу да говоре француски и одасвуд доноси силне паре и меће их на гомилу. Ујутру оде, а увече дође. Нема више оне раскошно бујне косе, оног дугог лепог курјука, отрцао се и крзао једнако, док није дошао танак и кратак, мало дужи од маџег репа, после нестале и њега. Одсекла га Зона, ошишала се, а на тршавој глави јој мушки шешир неки (па дошла иста позната мадмазел Д’Ангулем што учи децу француски)“ (Сремац 1968: 161)

Непознаница је због чега је Српска академија наука и уметности одбила њен захтев да сву своју имовину остави овој институцији, али се може претпоставити да је њену заоставштину задесила судбина свих заоставштина, јер је те 1945. сва приватна имовина прешла у друштвену. Постоји податак да су, вероватно због њеног буржоаског порекла, након Другог светског рата, Академија, чак и једна женска школа, одбили да као легат приме њену богату библиотеку и документацију. (Милосављевић 2005: 35) Такође је непознато због чега нико није присуствовао њеној сахрани, односно из ког разлога је погреб обављен два сата раније од најављеног у новинама.

Јелена Ј. Димитријевић је, заједно са још неколико истакнутих књижевника и уметника, одликована Орденом Св. Саве четвртог степена који је лично потписао краљ Александар Карађорђевић. Та вест је објављена и у листу *Штампа* 14. јануара 1911. године. (Богавац 2007: 146) Деценију касније, 30. децембра 1928. године, прослављен је јубилеј поводом тридесетогодишњице њеног књижевног рада а на иницијативу Удружења југословенско-руских студената. Свечаност поводом овог јубилеја одржана је у великој универзитетској дворани, а присуствовао је и краљев изасланик, тада министар просвете Милан Грол. Свечаности је требало да председава, тада председник Удружења, Богдан Поповић, који је у томе био спречен због болести, те је то уместо њега учинио угледни професор универзитета др Иван Ђаја. (Пантић 2006: 12–13) Том приликом прочитано је писмо Павла Поповића, који је између осталог написао: „... На крају као председник Југословенско-руског студентског савеза, мени је мило да Вам кажем, колико је год овај Савез учинио корисних и лепих дела, да ниједно није лепше и боље него што је организовао ову Вашу прославу. Савез је тим Вама одао дужно и заслужено признање, а себи је учинио висо-

ку част. Примите, Поштована Госпођо, изразе мога најдубљег поштовања и најсрдачнијег честитања.“ (Поповић 1929: 124) Ово признање Јелена Ј. Димитријевић је, осим за допринос тадашњој српској култури и књижевности, добила и због своје активности на пољу борбе за женску еманципацију, изразитог хуманизма, као и добротинитељског рада. Према документацији Архива Србије, име Јелене Ј. Димитријевић се налази на списку српских задужбинарки. (Софронијевић 2009: 169)

Од те 1928. године па све до првих година наредног века, никаква слична свечаност није уприличена у њену част. Ипак, 28. и 29. октобра 2004. године, у Нишу је организован научни скуп под називом *Јелена Димитријевић: Живот и дело*. Организатори скупа били су Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу и Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу. Резултат тог научног скупа био је зборник реферата истоименог назива који је објављен у Нишу 2006. године. Овај научни скуп је део концепције великог, дугогодишњег пројекта под називом *Књижевни и културни живот Србије у 19. и 20. веку*. Центар за научна истраживања САНУ у Нишу, почев од 1996. године, организовао је научне скупове о личностима (писцима, научницима, и културним радницима) који су један део свог животног и радног века провели у Нишу, или у неком од градова југоистока Србије. Научни скуп посвећен Јелени Димитријевић био је последњи у хронологији научних окупљања ове врсте. (Славковић 2005: 436) Такође, охрабрује и вест да ће се име Јелене Ј. Димитријевић наћи и у великој едицији *Десет векова српске књижевности* за коју се свесрдно zaloжила и коју спроводи Матица српска. Како би антологија била успешна, њени састављачи желе и настоје да открију и нека заборављена имена српске књижевности. Тако ће се ова српска књижевница наћи поред имена као што су Сава Текелија, Анка Обреновић, Нићифор Нинковић, Василије Суботић, Лазар Комарчић и други скрајнути и неправедно запостављени писци. (Богутовић 2010: 25)

Након смрти свога мужа Јована 1915. године, Јелена је већи део свог времена, када није путовала, проводила у својој кући у Француској бр. 29 у Београду. У тој кући је живела и стварала све до своје смрти. Умрла је 1945. године у 83. години живота. Сахрањена је на Новом гробљу у Београду, где се и данас налази њен споменик.

Смрћу Јелене Ј. Димитријевић истовремено је престало и интересовање за њен књижевни рад. У том смислу, можемо рећи да је, након њене смрти, рецепција њеног књижевног стваралаштва у великој мери била смањена. Ни читалачка публика, ни стручна јавност нису показали заинтересованост за њене књижевне радове све до 1986. године, када је њен путопис из Ниша доживео ново издање. Скоро сва њена дела остала су на својим првим издањима, објављеним још за живота књижевнице. Такође, и за њену рукописну заоставштину није владало нарочито интересо-

вање, тако да ниједно њено рукописно дело није приређено. Њено име је изостало из бројних историја књижевности и песничких антологија. Занимљив је податак да се по први пут име Јелене Ј. Димитријевић, након њене смрти, појавило у једном иностраном издању. Наиме, француски историчар књижевности Филип Ван Тигем (Philippe Van Tieghem) уврстио је Јелену Ј. Димитријевић у први том свог дела „Dictionnaire des Littérature“, објављеног 1968. године. Он је у краткој библиографској јединици Јелену Ј. Димитријевић назвао српском песникињом и списатељицом (...poétesse et narratrice serbe...). Такође, навео је њена најзначајнија дела, описујући њену збирку песама као збирку која има „оријентални мирис“. (Tieghem 1968: 1131) Међу првима који је, пак, код нас скренуо пажњу на дело Јелене Ј. Димитријевић био је др Живомир Младеновић, који је урадио библиографску јединицу у оквиру првог тома врло значајног „Лексикона писаца Југославије“, који је 1972. године објавила Матица српска. Иако та подробна библиографска јединица представља значајну полазишну тачку при проучавању дела Јелене Ј. Димитријевић, има и мањих недостатака (примера ради, аутор библиографије написао је да је поема *Une Vision* објављена 1891. године, што је погрешно, будући да је та поема објављена 1936. године). Захваљујући др Слободанки Пековић, 1986. године приређена је књига „Писма из Ниша о харемима“, у издању Народне библиотеке Србије и Дечјих новина из Горњег Милановца, и управо овом научном прегалнику иде заслуга за подсећање на књижевни рад Јелене Ј. Димитријевић. Овај путопис доживео је још једно издање, и то 2003. године, заслугом Јелене Јовановић и нишке издавачке куће Просвета. Да се у новије доба на дело Јелене Ј. Димитријевић поново скрене пажња допринело је и двојезично издање путописа „Писма из Солуна“ у издању издавачке куће Карпос, објављено у Лозници 2008. године. Заслуга за ово врло квалитетно издање иде приређивачима Владимиру Бошковићу и Дејану Аничкићу, и преводиоцу на грчки језик Димостенису Стратигопулосу. Узбудљиви живот Јелене Ј. Димитријевић послужио је и као књижевна инспирација српској књижевници и новинарки Иванки Косанић, која је, 2007. године, у издању нишке издавачке куће Зограф објавила романирану биографију Јелене Ј. Димитријевић под насловом „Моја драга Јелена“, те је тако Јелена Ј. Димитријевић постала јунакиња једног романа. Значајно је напоменути и да је интересовање за књижевно стваралаштво Јелене Ј. Димитријевић у последњих неколико година знатно порасло и да се о њему расправља како на научном нивоу, тако и кроз чланке у дневној штампи, културним и књижевним часописима. Новопокренути дигитални пројекат „Књиженство“,¹ којим руководи професорка Филолошког факултета у Београду Биљана Дојчиновић, и који представља својеврсну електронску базу података о стваралаштву српских књижевница

¹ <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr>

од средњег века до 1915. године, дао је комплетан поглед на лик и дело Јелене Ј. Димитријевић. Замишљен као база података везаних за стваралаштво знаменитих српских књижевница, затим података о преводима њихових дела, њихових међусобних утицаја, али и линковима који воде до дигитализованих текстова, првенствено електронског часописа *Књиженство, часопис за студије књижевности и рода културе*, од велике је користи свима онима који до сада нису имали прилике да се детаљније упознају са књижевним опусом Јелене Ј. Димитријевић. Управо су у овом дигиталном научном часопису објављена два научна чланка која у различитим аспектима разматрају роман „Нове“. Први говори о побуни жене у оријенталном друштву (Славица Гароња Радованац, „Роман *Нове* Јелене Димитријевић као парадигма трагичне побуне жене у оријенталном друштву“)², а други испитује херменеутички потенцијал постмодерних, постколонијалних појмова *хибридност, оријентализам* (Зорица Бечановић-Николић, Парадокси хибридности, оријентализма (балканизма) и субалтерности у роману *Нове* Јелене Димитријевић)³. Такође, Јелена Ј. Димитријевић је присутна и у бази података европских књижевница *Women Writers*.⁴

За једно од значајнијих културних подухвата новијег датума, а везаних за лик и дело Јелене Ј. Димитријевић, заслужна је Народна библиотека у Крушевцу, која је дигитализовала најзначајнија дела ове књижевнице, пре свега у циљу очувања оригиналних издања, а такође како би их понудила на читање већем броју читалаца.⁵ На тај начин се Јелени Ј. Димитријевић достојно одужио и њен родни град и Народна библиотека у Крушевцу, која себе сматра „чуваром традиције Јелене Ј. Димитријевић“. Народна библиотека у Крушевцу је поводом јубилеја– век и по од рођења Јелене Ј. Димитријевић, покренула пројекат под насловом „Један поглед у прошлост“, и, уз подршку Министарства културе, у наредним месецима организује предавања ученицама о ауторки. (Бабовић 2012: 15) Приметно је и присуство имена Јелене Ј. Димитријевић у културним и књижевним часописима, као и у научним монографијама. У последње време, посебно интересовање научни истраживачи показали су за њен путопис, те је тако 2010. године објављена магистарска теза Јоване Ребе Кулаузов под насловом „Женски Исток и Запад“, у којој се разматрају путописна остварења Јелене Ј. Димитријевић, и анализирају иновативни елементи, пре свега оригинални приступ женској проблематици,

² Чланак је доступан на линку <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=13>

³ Чланак је доступан на линку <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=14>

⁴ Доступно на линку <http://neww.huygens.knaw.nl/authors/show/3494>

⁵ Дигитализована издања књига Јелене Ј. Димитријевић доступна су на линку http://www.nbks.org.rs/index.php?option=com_flippingbook&view=category&id=2%3A-1862-1945-&lang=en

феминистичке тенденције и савремени однос према женској сексуалности у патријархалном друштву, а 2011. године научна студија Владимира Гвоздена под насловом „Српска путописна култура 1914–1940“ која се у неким деловима бави путописима Јелене Ј. Димитријевић. Ликом и делом Јелене Ј. Димитријевић данас се баве и страни научни истраживачи из области књижевности, пре свега славистике. Међу њима, свакако најзначајније место заузима пољска слависткиња Магдалена Кох, која је својим научним чланцима, објављеним у научним зборницима попут *Зборника Матице српске за књижевност и језик* и зборника *Међународног славистичког центра*, осветлила неке од аспеката књижевног стваралаштва Јелене Ј. Димитријевић. Бавећи се пре свега књижевним делом Исидоре Секулић, али и делом других, мање познатих, српских модерних књижевних стваралаштва, Магдалена Кох је 2007. године објавила монографију под насловом „Стваралаштво српских списатељица на почетку 20. века: канон–жанр–род“, чиме је начинила још један пионирски покушај да се српске списатељице извуку из таме. Пре ње то је учинила британска слависткиња Силија Хоксворт која је дала први целовити осврт на стваралаштво жена у нашој књижевности објавивши 2000. године књигу под насловом „Гласови у тами“ (*Voices in Shadows*), у којој даје преглед историје женског писања на подручју Србије и Босне и Херцеговине. (Јовић 2012: „без пагинације, Web.“) О Јелени је такође писала и украјинска слависткиња Ала Татаренко, објавивши свој чланак *Жанровски оквири приче о љубави (Писма из Ниша о харемима и Бул-Марикина приказња Јелене Димитријевић)* у зборнику реферата са научног скупа „Јелена Ј. Димитријевић. Живот и дело“ (Ниш, 2006). Такође, у последњој деценији приметно је и објављивање одломака из дела Јелене Ј. Димитријевић. Тако су објављени одломци из путописа „Писма из Ниша о харемима“⁶, „Седам мора и три океана путем око света“⁷, „Писма из Индије“⁸, „Писма из Мисира“⁹, као и превод њене песме *Une vision* (1936) написане на француском језику.¹⁰

Јелена Ј. Димитријевић била је образована, интелигентна жена, са помало наглашеном свешћу о својој изузетности и са помало трагичним осећањем за судбину изузетне жене која се нашла у свету у коме за жену има мало места. (Протић 1982: 149)

⁶ Одломак из дела *Писма из Ниша о харемима* објављен је у часопису *Про Фемина* год. 4, бр. 15–16, (ур.) Светлана Слапшак, Београд, 1998, стр. 158–168.

⁷ Одломак из дела *Седам мора и три океана путем око света* објављен је у часопису *Про Фемина* год. 4, бр. 15–16, (ур.) Светлана Слапшак, Београд, 1998, стр. 150–157.

⁸ Одломак из дела *Писма из Индије* под насловом „Друго писмо“ (прир. Ана Стјеља), објављен је у часопису *Багдада* бр. 485, Крушевац, 2010, стр. 3–7.

⁹ Одломак из дела *Писма из Мисира* под насловом „Седмо писмо“ (прир.) Ана Стјеља, објављен је у часопису *Багдада* бр. 491, Крушевац, 2012.

¹⁰ Поема *Привиђење*, (прев.) Ана Стјеља, објављена је у часопису *Траг* бр. 20, Врбас, 2010, стр. 129–132.

Она спада у заборављене писце српске књижевности јер у категоријама у које би могла бити уписана стоје одреднице „женско“ и „оријентално“, и обе категорије су у српској књижевној историји, конфликтне и цензуриране, грубо или пажљиво, зависно од идеолошког модела у који се аутор уписивао. (Слапшак 2000: 49) Стога и не чуди што је од средине очекивала више поштовања и веће признање. Иако се по форми уклапала у шему женске књижевности, по начину живота је била особена, ван устаљених норми свог времена. (Влаховић 2005: 110) Можда њен књижевни дар није савршен, али је свакако њена промисао била испред времена. Доказ за то је да се њена, готово визионарска размишљања о жени и односу Истока и Запада данас сасвим лако могу применити на савремено тумачење тих питања. Женско виђење света читује се не само у критичком и ироничном односу према устаљеном устројству и правилима стварности коју одређују мушкарци, него и у познавању спецификаума и емотивних нијанси жена у оријенталним и уопште патријархално-источним културама. Такво виђење највише је дошло до изражаја у путописима, потом у песмама, које су, попут приповедака и романа, обележене егзотичним колоритом, па и извесним непретенциозним патриотизмом. (Дамјанов 2007: 235) Положај жена у друштву и однос Истока и Запада и дан-данас представљају актуелне светске теме о којима се врло активно расправља. Управо из тог разлога, било би упутно и корисно приступити поновном читању њених дела и тиме њено име отргнути од заборава.

Литература

Аноним. „Јелена Јов. Димитријевића“. *Босанска вила*, бр. 5/6 (1899): 57–62.

Бабовић, С. „Код Лазарице тече Јордан“. *Новости* 2. 4. 2012: 15.

Богавац, Ј. Милован. *Удружење српских књижевника 1905–1945*. Београд, 2007.

Богutowић, Драган. „Десет векова српске књижевности“. *Новости* 31. 7. 2010: 25.

Боршникова, Марја. „Србске књижевнице“. *Женски свет*, бр. 6, год. 11 (1933): 132–134.

Влаховић, Гордана. „Актуелност путописа Јелене Димитријевић о земљи фараона“. *Бдење*, бр. 8–9 (2005): 110–114.

Дамјанов, Сава. *Српски биографски речник Књ. 3, Д- 3*, Нови Сад, 2007.

Јовановић, Р. Миливоје. „Духовни простор у стваралаштву Јелене Димитријевић – прилози за биографију“. *Зборник реферата са научног скупа Јелена Димитријевић: Живот и дело*. проф. др Миролуб Стојановић ур., Ниш, 2006, стр. 87–93.

Јовић, Јелена. „Српска модернистичка фемина“.

www.knjizenstvo.rs. Филолошки факултет Универзитета у Београду. < <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=23>> „без пагинације, Web.“ 25. 04. 2012.

Косанић, Иванка. *Моја драга Јелена*. Ниш, 2007.

Кох, Магдалена. „Модернистичке и постмодернистичке репрезентације египатске стварности у српској књижевности 20. века“. Београд: МСЦ, 2007, стр. 265–277.

Лукач, Рајко. *Антологија приповедака српских књижевница*. Београд, 2002.

Милосављевић, Душан. *Век добротинства: Сто година Кола српских сестара Ниша: 1905–2005*. Ниш, 2005.

Младеновић, др Живомир. *Лексикон писаца Југославије*. Нови Сад, 1972.

Нешић, Дојчиновић Биљана. „Чаробни сан Истока“ – стварност у роману Нове Јелене Димитријевић“. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. бр. 36/2 (2007): 279–286.

Пантић, Мирослав. „Јелена Димитријевић и Павле Поповић“. *Зборник реферата са научног скупа Јелена Димитријевић: Живот и дело*. проф. др Мирољуб Стојановић ур., Ниш, 2006, стр. 11–20.

Пековић, Слободанка. *Јеленина писма*, (Димитријевић, Јелена. *Писма из Ниша о харемима*). Београд–Горњи Милановац, 1986.

Пековић, Слободанка. „Алиби и самосвест“. *Књижевност*, год. 41, књ. 83, бр. 8-9 (1986): 1458–1461.

Перић, Ђорђе. „Осврт на популарност песама Јелене Димитријевић Сунце јарко и Баба Краса“. *Зборник реферата са научног скупа Јелена Димитријевић: Живот и дело*. проф. др Мирољуб Стојановић ур., Ниш, 2006, стр. 155–182.

Перић, Ђорђе. „Библиографија збирки српских песникиња (1814–1944)“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Књ. 63-64 (2000): 157–166.

Поповић, Павле. „Јубилеј г-ђе Јелене Димитријевић“. *Мисао*, Књ. 29, св. 1/2 (1929): 124.

Протић, Предраг. „Суочавања искустава у прози и поезији Јелене Димитријевић“. *Градина*, бр. 6 (1982): 149–150.

Прохаска, Драгутин. *Преглед савремене хрватско-српске књижевности*, Загреб, 1921.

Радованац, Гароња Славица. *Јелена Димитријевић: Прва призната српска књижевница, Жена у српској књижевности*. Нови Сад, 2010.

Секулић, Исидора. *Јелена Ј. Димитријевић: Нови свет или годину дана у Америци, Домаћа књижевност I*. Нови Сад, 2002.

Славковић, Марија. „Научни скуп „Јелена Димитријевић – живот и дело (Ниш, 28. и 29. октобар 2004)“. *Славистика IX* (2005): 436–440.

Слапшак, Светлана. „Хареми, номади: Јелена Димитријевић“. *Жене, слике, измишљаји*, Бранка Арсић ур., Београд, 2000, стр. 49.

Софронијевић, Мира. *Даривале су своме отачеству*. Београд, 2009.

Сремац, Стеван. *Зона Замфирова*. Суботица, 1968.

Tieghem, Van Philippe. *Dictionnaire des Littérature (avec la collaboration de Pierre Josserand)*. Paris, 1968.

Hawkesworth, Celia. „A Serbian Woman in in a Turkish Harem: The work of Jelena Dimitrijević (1862-1945)“. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 77, N°1 (Jan. 1999): 56–73.

Ana Stjelja

Jelena J. Dimitrijević: Tracing the first acknowledged
Serbian woman writer

Summary

Jelena J. Dimitrijević, a neglected Serbian writer, marked Serbian literature at the turn of the 19th and 20th century. As poet, novelist, travelogue writer and folklorist she was prominent in Serbian literary circles. Also, as a polyglote and cosmopolitan, she travelled all across the world, promoting Serbian culture and its values. She was a symbol of the free independent Serbian woman and artist. She was a spokesman of equality between men and women, tolerance between cultures and religions, bridging East and West. Through her entire literary work she shows individuality and independent spirit, because being a woman writer in her time was a rarity itself.

This article highlights the most important details of the life and work of this remarkable woman, pointing out the significance of Jelena J. Dimitrijević for the Serbian culture and literature.

Key words: Jelena J. Dimitrijević, biography, traditional, modern, travelogue, feminism.